

Egyetemi doktori (PhD) értékezés tézisei

**Magyar motívumok Grigorij Szavvics Szkovoroda irodalmi és
filozófiai munkásságában**

Vozdvizsenszkij Vagyim Olegovics

Témavezető: Dr. Goretity József

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2013.

I. A kutatás célja és általános jellemzése

A jelen kutatás célja a Grigorij Szavvicz Szkovoroda (1722–1794) irodalmi és filozófiai munkásságában található magyar motívumok konkrét sorának meghatározása és értelmezése. A magyar időszak Szkovoroda életének egyik legkevésbé tanulmányozott és vizsgált periódusa, ezért külön figyelmet igényel, hogy meghatározzuk művei témaválasztásának objektív okait és forrásait az orosz és ukrán irodalom alakulásának szempontjából. E témával már korábban is foglalkoztak, de azoknak a földrajzi helyeknek és történelmi körülményeknek figyelembe vétele nélkül, amelyek közvetlenül kapcsolódnak Szkovoroda 1745 és 1750 között Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban és Lengyelországban teljesített cári szolgálatához. Az eltelt hosszú idő és a nagyszámú tudományos munka ellenére a szépirodalom e tehetséges mesterének neve késztet bennünket arra, hogy újra beszéljünk róla. Mindez magyarázható azokkal az interkulturális folyamatokkal is, amelyek az egyesült Európán belül és az új politikai határok mentén mindkét oldalon zajlanak, pozitív hatást gyakorolva az Oroszország, Ukrajna és Magyarország közötti nemzetközi kapcsolatok dinamikus fejlődésére.

Miközben tematikus párhuzamokat vonunk Szkovoroda műveivel, hangsúlyoznunk kell, hogy alkotásaiban – amelyeket Balassi lelki kertje, Comenius vizuális világa, Muretus zsoltárai és Wetstein ezoterikus emblémái ihlettek –, minden látható mögött örök igazság rejlik. Alkotói hagyatéka valójában örökre egyesítette Oroszország, Ukrajna és Magyarország nemzeti kultúráinak legjobb vonásait, fényes példát mutatva ezzel az európai és világirodalom jövőbeli irodalmárai számára. A nagyszámú életrajzi jellegű munka közül mindenekelőtt szükséges kiemelni Kovalenszkij a *Grigorij Szkovoroda élete* című, 1795-ben keletkezett esszéjét, amely azokon a személyes tapasztalatokon alapszik, amelyeket a szerző Szkovoroda barátjaként és diákjaként szerzett. Meg kell említenünk továbbá Hess de Calve *Szkovoroda – a jelenkor cinikusa* című cikkét, amely az *Ukrainszkij Vesztnyik*ben jelent meg 1817 áprilisában, együtt a svájci származású Vernet *Lopanszkij híd – részlet a Harkovi emlékekből* című rövid memoárjaival, amelyek együtt *Szkovoroda, az ukrán filozófus* közös cím alatt jelentek meg.

Szkovoroda a Magyar Borok Cári Bizottsága *pridvornij usztavszcsikjaként*¹ Visnyevszkij vezérőrnagy csapatában, Tokajban szolgálva festői sorok egész skáláját alkotta meg, színesen visszaadva azoknak az egyszerű magyar embereknek mindennapi életét, akik

¹ Udvari rendbiztos, aki felelős a cári paloták házi templomainak és kápolnáinak fenntartásáért, valamint az egyházi szertartások szervezett rendjéért (or.).

annyira hasonlítottak az ő hazai kisoroszaihoz. Erzsébet és II. Katalin orosz cárnők uralkodása idején Szkovoroda a 17. századi zseniális edukátornak, Comeniusnak pánszofikus tanait követte. Ötéves magyarországi tartózkodásának végeredményét összegezve nem szabad említés nélkül hagyni azt a gyümölcsöző hatást, amit a magyar kultúra és a különböző társadalmi rétegek és egyházi hitközösségek képviselőivel való kapcsolat gyakorolt rá. Mai nyelven szólva: Szkovoroda mintegy az első disszidensként lépett az Orosz Birodalom rögzös szellemi útjára, nem kívánt együtt haladni a sötét papi diktatúrával, és emblematisz allegóriáival nyíltan provokálta az egyházi cenzorokat. Betiltott traktátusai politikai szamizdatként keresztény szimbólumok és eszmék kifogyhatatlan forrásává váltak, ihletet adtak több tucat festő és elbeszélő számára, hogy etnikai és szociális hovatartozásukra való tekintet nélkül lelkesen alkossanak.

II. A kutatás elméleti alapja és módszere

Szkovoroda irodalmi és filozófiai munkásságát hagyományosan három fő részre szokás osztani: *Az istenes dalok kertje* című ciklus vallásos költészetére, a *Harkovi állatmesék* című gyűjtemény ezopuszi prózájára, és az egzegetikai traktátusokra, dialógusokra és parafrázisokra, amelyek magukban foglalják Muretus, Ovidius, Vergilius, Hosius, Cicero, Plutarkhosz, Terentius, Horatius és Tertullianus interpretációit. Mindezek mellett fontos megemlíteni személyes levelezését, amely 125 levélből áll, közülük 79 Kovalenszkijnek, 14 Pravickijnek címezve, 32 pedig olyan különböző személyeknek, mint Jakubovics, Ljaseveckij, Zsebokrickij, Makszimovics, Bazilevics, Tamara, Dolganszkij, Tevjasov, Norov, Diszkij, Karpov, Zemborszki, Szosalszkij, Kurgyumov, Donyec-Zaharzszevszkij és mások. Fontos helyet foglal el hagyatékában Kovalenszkij életrajzi esszéje, a *Grigorij Szkovoroda élete*, amely lehetővé teszi, hogy megértsük a körülötte zajlott történelmi eseményeket, valamint azokat az embereket, akikkel hosszú éveken át érintkezett. E mellett Hess de Calve, Pest-Buda szülötte és a Harkovi Egyetem filozófia professzora volt, a *Szkovoroda – a jelenkor cinikusa* című cikkének köszönhetően valóban megérdemli, hogy a Szkovoroda első magyarországi biográfusa tiszteletbeli címmel illessük. Racsinszkij és Tardy levéltári kutatásai segítenek pontosan megérteni a jó minőségű tokaji aszú évszázados népszerűségének tényleges okait: a tokaji aszú az orosz nemesurak ünnepi asztalán elengedhetetlen ínycsésnek számított. Ide kapcsolódik az orosz történésnek, Racsinszkijnek az Oroszországi Külügyminisztérium Moszkvai Főarchívumában folytatott kutatásai alapján készült munkája, amely 1875-ben, a *Russzkij Vesztnyik*ben jelent meg: Orosz

kommisszárok Tokajban a XVIII. században címmel. Ebben olvashatjuk először az 1733 júniusában, Anna Ioannovna cárnő utasítására alapított Magyar Borok Cári Bizottsága tevékenységének teljes leírását, amelyet sok éven keresztül Fjodor Sztepanovics Visnyevszkij irányított, akiről korábban, Szkovoroda külföldre indulásával kapcsolatban Kovalenszkij is írt. Egyedülálló dokumentumok alapján, valamint Erzsébet orosz császárnő és Visnyevszkij udvari komisszár kancelláriai leveleinek ismeretében Racinszkijnek sikerült fényt derítenie a Szkovoroda öt éves tokaji tartózkodását érintő, kevésbé ismert részletekre, amelyek nélkül Szkovoroda életrajza nem lehetett volna teljes. Kutatásai szerint Erzsébet cárnő 1745. április 6-án kelt személyes utasításában azzal bízta meg Visnyevszkijt, hogy tokaji bort termeljen, vásároljon és szállítson Oroszországba. A tokaji bor I. Péter és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem katonai és politikai szövetségének köszönhetően szokatlan népszerűségre tett szert Oroszország felső köreiből, amiről a sárospataki történész, Tardy is részletesen beszámol *A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798)* című tanulmányában.

A jelen kutatás egyik célja, hogy meghatározzuk, milyen hivatalos beosztásban lehetett Szkovoroda a Cári Borbizottságban, továbbá hogy a magyar tudósok közül kivel találkozhatott. Ezzel kapcsolatban ugyanis pontos információk gyakorlatilag nem maradtak fent. Oka lehet ennek az a tény, hogy a külkereskedelmi célokon kívül külpolitikaiakat is kitűztek, ami a Habsburg birodalomban élő szlávajkúak közötti széleskörű vallási agitációból és propagandából állt, és arra irányult, hogy a rácok, vagyis a szerbek Oroszország szabad délnyugati és délkeleti *volosztyaiba* ² való tömeges áttelepítésével megalapítsák ott Új-Szerbiát és Szláv-Szerbiát. Ez a terv 1751 júliusában egy szerb ezredes, Horváth irányításával sikeresen meg is valósult. Horváth a későbbiekben tábornok és az Új-Szerbiai Tartomány első kormányzója lett, Mária Terézia osztrák főhercegnő és Erzsébet orosz császárnő kölcsönös megegyezésével, akik közösen készültek meghirdetni a hét éves háborút Poroszország ellen. A jobb élet és a termőföldszerzés reményében különböző, a Balkánról és az erdélyi régiókból származó emberek ezrei vándoroltak ki Ausztriából és Magyarországról a mai Ukrajna területén található Kirovogradi és Luganszki *oblasztyokba*, ³ ahol még ma is élnek genetikai utódaik. Joggal feltételezhető, hogy Szkovoroda aktív szerepet játszhatott ennek az etnikai folyamatnak az előkészítésében tokaj-hegyaljai szolgálata alatt, hozzávetőlegesen 1745. szeptember 20. és 1750. szeptember 8. között (az ukrán biográfusnak, Mahnovecnek a *Grigorij Szkovoroda* című könyv szerzőjének számításai szerint). Ami a magyar periódust illeti, a hiteles életrajzi anyag hiányának másik oka az lehet még, hogy Erzsébet és II. Katalin

² A cári Oroszország legkisebb adminisztratív egysége (or.).

³ A mai Oroszország és Ukrajna adminisztratív egységének megnevezése (or.).

cárnók nem kívántak nyilvánosságra hozni mindent, ami kapcsolatban állt Mária Terézia alattvalóinak tömeges áttelepítésével Oroszország déli határait. Manapság sok ukrán történész szívesebben hallgat erről a témáról, mivel Ukrajna 18. századi etnikai összeírásai továbbra is tabunak számítanak. Ugyanakkor rendkívül fontos minden fennmaradt információ Szkovoroda külföldi tartózkodásáról, mert dalainak, verseinek, epigrammáinak, állatmeséinek, traktátusainak, dialógusainak, parafrázisainak és interpretációinak többsége rejtett életrajzi kontextust hordoz magában, amit konkrét földrajzi nevek és politikai folyamatok határoznak meg. Legendás rejtélyességének titka nem található meg Racsinszkij dokumentációs cikkében, amely tele van mindenféle eseménnyel és olyan emberek nevével, akik közvetlenül kapcsolódnak Szkovoroda magyarországi tartózkodásához. Ennek magyarázata Szkovoroda karakterének pszichológiai elemzésében keresendő, túlzott zárkózottságában és nem titkolt miszticizmusra való hajlamában, ami nála vallásossággá és idealista világnézetté fejlődött.

Szkovoroda irodalmi portréjának összeállításakor külön szerepet játszik a személyes levelezése Kovalenszkijjal, Tamarával, Pravickijjal, Jakubovicssal, Tevjasovval, Szosalszkijjal és Kanorovszkij-Szohával – a szellemiségéhez közel álló emberekkel. Meg kell említenünk, hogy egzegetikai traktátusait a hivatalos cenzúra szigorúan betiltotta, és nem jelenhettek meg 1912-ig, ami befolyásolhatta biográfusait és kritikusait. Életútjának kutatói közé szokás sorolni Kovalenszkijt, Hess de Calvét, Vernetet, Sznyegirjovot, Szreznjevszkijt, Hizsdeut, Danyilevszkijt, Jefimenkót, Bagalejt, Boncs-Brujevicset, Ernt, Szumcovot, Csizsevszkijt, Verhovcet, Popovot, Regykót, Ivanyót, Mahnovecet, Nyezsenyecet, Verbát stb. Orosz költők és írók egész generációi – beleértve Karamzint, Sznyegirjorovot, Szreznjevszkijt, Gogolt, Tyutsevet és Tolsztojt – látogatták rendszeresen Ausztriát és Magyarországot, hogy lássák azokat a helyeket, ahol Szkovoroda fiatalkorában alkotói ihletét kapta. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában most is megtalálhatók Comenius, Hosius és Muretus munkái, amelyeket egykor Szkovoroda is lapozgatott. A Cári Borbizottság tevékenysége továbbá elszakíthatatlanul összekapcsolódott egyéniségével, mivel folyton érdeklődött azoknak a sorsa iránt, akikkel együtt szolgált, nekik ajánlotta költői és prózai műveit, így például Falkovszkijnek a *Plutarkhosz-féle szív csendjéről szóló értelmezést*. Másrészt a barátai – például Kanorovszkij-Szoha – tisztelettel „Dunajevszkij”-nek kezdték nevezni, és önzetlenül felajánlották neki anyagi segítségüket és társadalmi befolyásukat.

III. A kutatás szempontjából legfontosabb fogalmak

Dmitrij Ivanovics Csizsevszkij, a kitűnő orosz és ukrán filozófus, filológus és szlavista elsőként figyelt fel Szkovoroda, a szlombozsanszki tanító és Comenius, a morvaországi humanista közötti konkrét módszertani kapcsolatra, ami fontos szerepet játszott Szkovoroda irodalmi és filozófiai munkásságának megértésében és elméleti értékelésében. Comeniusnak a megismerés három forrásához kapcsolódó materialisztikus szenzualizmusa és **Szkovorodának a népi „bölcselete”,** az egyetemes egyetértésről, a világegységről és az ellentétek összefüggésének elvéről vallott nézete párhuzamba állítható egymással. Szkovoroda szerint az ember a természet része, és alá kell vesse magát a törvényeinek, ezért mindennek természetszerűnek, tehát rokoninak kell lennie. Értelmezésében a **szrodnosztj,**⁴ az erkölcsi és esztétikai elvek abszolút harmóniája, amelyre állandóan törekedni kell. A publikációk nagy száma ellenére Szkovoroda mint költő, író és filozófus sok évtizeden keresztül feldolgozatlan és ismeretlen maradt. Szinte lehetetlen volt definiálni irodalmi hovatartozását és filozófiai irányultságát. Az első, akinek ez – a tudományos környezetnek köszönhetően – sikerült, a külföldön politikai emigrációban élő Csizsevszkij volt. A körülmények miatt könyve nem jelenhetett meg az 1930-as évek Szovjetuniójában, ő azonban bátran, a sztálini cenzorokra való tekintet nélkül **Szkovorodát mint a dialektikus gondolkodás nyilvánvalóan paradox képviselőjét jellemzi,** kiemelve világnézetének két alapvető elemét, abban az értelemben, ahogyan az antikvitásban szerepelt: **az antitetikát és a körforgás elvét,** amelyek közvetlenül kapcsolódnak Platón, Plotinus, Proklusz és az egyházatyák tanításaihoz.

Csizsevszkij véleménye szerint Szkovoroda antitetikája törvényszerű folyamat, amely az antik platonizmusból, a középkori misztikából és a német újkori miszticizmusból áll. Nem lehet nem észrevenni **antinomikus stílusát,** amely rögtön feltűnik dialógusainak és párbeszédeinek olvasásakor. Ugyanez vonatkozik **etikájára** is, amely nem kevésbé antitetikus, s gyakran humoros formában nyilvánul meg, például az ezopuszi állatmeséiben. Csizsevszkij, elismerve **Szkovoroda antitetikus unszisztematikusságát,** meg volt róla győződve, hogy Szkovoroda gondolatait a világ és a reális egzisztencia antagonizmusának meggyőződése hatja át. Mindenekelőtt **antitetikus formuláit,** a fogalmak közötti ellentéteket, amelyek egymás mellett találhatók, de állandóan egymás ellen küzdenek. **Szkovoroda dialektikáján** kívül, amely magában foglalja az antitetikát és a körforgás tanát, feltűnő még írásainak **szimbolizmusa** is, amely a konkrét környezethez, természethez, művészethez,

⁴ Rokonság (or.).

valláshoz stb. való állandó odafordulásában fejeződik ki. Szimbólumai – természetszerűleg – nem mindig teszik lehetővé az egyértelmű dekódolást, viszont nyilvánvalóan rendelkeznek a **szimbolikus megértés és interpretáció** lehetőségével, és az igazság aktív keresésében való közvetlen részvételre készítetnek. **Szkovoroda filozófiai stílusa** sajátos fordulatot jelent a megszokott verbális fogalmak elméleti értelmezésétől a gondolkodás emblematikusan képviselt elsődleges formái felé. Ahogyan az már a preszokratikus gondolkodókra is jellemző volt, Szkovorodánál minden egyes szimbólum több jelentésű, a jelentések gyakran kereszteződnek egymással, így aligha nevezhető „ukrán Szókratésznek”. Szkovoroda szimbolikusan értelmezi a történelmi és bibliai eseményeket, egyszerű, ugyanakkor kifejezően, rejtett egzisztenciális értelemmel közvetíti azokat. Comenius vizuális módszerét hasonlóan áthatja a szimbolizmus ideája, vagyis az ábrák és a képek rendszerén keresztül való különböző jellegű információátadás, amit az *Orbis Sensualium Pictus* illusztrált szótárban valósított meg. A Szkovorodától való alapvető eltérése abban áll, hogy Comenius gondolatok pontosabb megfogalmazására törekedett, és ez a latin nyelv oktatásának fő céljául szolgált a Sárospataki Református Kollégiumban.

Szkovoroda metafizikai gondolatait az antitetikus gondolkodáson alapuló monodualizmus egyesíti. Értelmezése szerint az anyag múlandó, halandó, nem önálló és passzív, ezért az Isten állandó külső támogatására szorul. **Szkovoroda dualizmusáról** beszélve Csizsevszkij jogosan tételezi fel, hogy kevésbé különbözik a német misztikusoktól, az egyházatyáktól, Philóntól, ezért szoros kapcsolatban áll az egész keresztény filozófiával. **Szkovoroda** filozófiai nézeteinek és gondolatainak megértéséhez nagyon fontos tudni, hogy a **világ dualitása** általánosságban a barokk költészet egyik központi eleme, s hogy a **természetet antitetikusan, mint láthatót és láthatatlant értelmezi**.

Szkovoroda művészeti hagyatékát nem lehet a feltételesen elfogadott etnikai keretek közé szorítani. Munkásságának irodalmi földrajza gyakorlatilag határtalan, a világ kultúrájának része, de mindenféle kozmopolitizmus nélkül, amire többször is hivatkoznak pre- és posztszovjet kritikusai. A Szkovoroda-jelenség titka bonyolult biográfiájában keresendő, amelynek színhelye a kisoroszországi Csernuhitól az olaszországi Rómáig terjed. Szellemi hatása fontos helyet foglal el a volt szovjet köztársaságok szláv irodalmaiban. A Csizsevszkij körül kialakult politikai helyzetet figyelembe véve nem nehéz megérteni, hogy miért hangsúlyozza annyira harcosan az ukrán elem prioritását Szkovoroda írásaiban, ugyanakkor mindenképpen megkérdőjelezendő a Szkovoroda filozófiai rendszerének misztikusságáról szóló állítása, mivel e rendszer inkább a **Szentírás szimbolikájából, emblematikájából és interpretációjából táplálkozik**. Az a hagyományosnak mondható

hivatkozás, amelyet *Az álom* című, 1758-ban Kavrajban írott művére tesznek, aligha szolgálhat alapul az ehhez hasonló kategorikus állításokhoz, mivel a mű a szerzőnek valódi, átélt élményeire épül, és csak részben, a nagyobb stílushatás kedvéért miszticizált. A műben leírt minden esemény a szerző néhány évének konkrét epizódja, amely magában foglalja életrajzának szentpétervári és tokaji periódusát, és ez újra alátámasztja, mennyire fontos ismerni Szkovorodának a Cári Kamarakórusban és a Magyar Borbizottságban teljesített szolgálata pontos részleteit. Egyes biográfiai adatok nem ismerete, esetleg szándékos figyelmen kívül hagyása Szkovoroda valódi nézeteinek félreértéséhez és további deformációjához vezet. Mint költő és író természete szerint **hajlamos volt magánjellegű események részleges, misztikus interpretációjára**, ami később megmutatkozott költészeti és prózai fordításain is.

Szkovoroda filozófiai elemzésének végeredményeként Csizsevszkij „**a legérdekesebb szláv preromantikusnak**” nyilvánítja, és úgy véli, hogy a misztika és a platonizmus hagyományának fejlődése feltétlenül a romantika filozófiájához vezet. Kutatásának erősségeit és gyengeségeit figyelembe véve meg kell jegyeznünk, hogy elsőként ő emelte ki Szkovoroda műveinek kapcsolódását Wetstein *Symbola et Emblemata Selecta* című gyűjteményéhez. Ez lett az univerzális kulcs Szkovoroda szimbólumainak megértéséhez, és Csizsevszkij ennek segítségével magyarázott meg minden egyes rajzot és metszetet, érthetőbbé téve Szkovoroda műveit a mai olvasó számára. A *Symbola et Emblemata Selecta* manapság már teljes terjedelmében bárki számára elérhető elektronikus formában. Csizsevszkij – és előtte Bagalej, Ern és mások – értelmezésének fő hiányossága abban áll, hogy e szerzők nem rendelkeztek Szkovoroda biográfiájának teljes, tényszerű ismeretével, ezért nem tudtak rávilágítani fontos elsődleges forrásokra, mint például Muretus *Hymni Sacri*jára. Ugyancsak emiatt Csizsevszkij alábecsülte a német – pontosabban a magyar – filozófiát, amikor Vernet a *Lopanszkij híd – részlet a Harkovi emlékekből* című memoárjaiban szubjektív kijelentéseire hivatkozott. Tokaj-Hegyalján, a cári szolgálata idején Szkovoroda többször is elkísérte Visnyevszkijt, az udvari komisszárt Sárospatakra, ahol olyan híres református professzorok oktattak, mint II. Szatmáry Paksi Mihály, Sárkány Dávid, F. Bányai István, **a pozitív racionalizmus** meggyőződéses hívei és annak az ifj. Csécsi János sárospataki pedagógusnak követői, aki *Theologica Prophetica et Symbolica* című munkájában egyesítette Descartes filozófiájának fő elveit Coccejus teológiájával. A tanítványok nagy lelkesedéssel tanulmányozták Grotiust, Spinozát, Leibnizet, Rousseau-t és Kantot, valamint forgatták az új francia enciklopédia több kötetes kiadását. Csécsi példájára a jövőbeni tanárok és lelkészek a zempléni mecénások költségén rendszeresen látogatták Franeker, Utrecht, Amsterdam, Halle, Heidelberg, Bern, Zürich és

Genf egyetemeit. A reformátusokkal való eszmecsere radikálisan megváltoztatta Szkovoroda vallásos világnézetét. A két ukrán kritikus, Sinkoruk és Ivanyo, akik előítéletesen burzsoá nacionalizmussal és Szkovoroda antiklerikális nézeteinek eltorzításával vádolták Csizsevszkijt, ideológiai elfogultságuk ellenére a *G. Sz. Szkovoroda filozófiája* című műve továbbra is aktuális marad a 18. századi nagy gondolkodó modern kutatói számára: **Szkovoroda szimbolikus hídként összekötötte a magyar pozitív racionalizmust az orosz és ukrán keresztény gondolkodással.**

IV. A kutatás következtetései és eredményei

Szkovoroda mint az orosz és ukrán keresztény filozófia alapítója olyan óriási hatást gyakorolt az elkövetkező irodalmi és filozófiai gondolkodásra, hogy e téma kifejtése külön kutatást igényelne, és nagy kihívást jelentene a 18. századi világ kultúrájában egyedülállónak mondható talentum bármely kutatója számára. A témával literátorok és filozófusok egész sora foglalkozott, olyanok például, mint Sznyegirjov, Szreznyevszkij, Szolovjov, Tolsztoj, Bagalej, Sztjelleckij, Verhovec, Ern és Csizsevszkij. Az elv, ami elválaszthatatlanul összeköti Szkovorodát szellemi követőivel, a logoszról szóló tant kidolgozó Ern szerint **a sztrannyicsesztvo**,⁵ amely különféle művészeti formában talál kifejeződésre tehetséges írók és költők műveiben, olyanokéban, mint Pecserin, Dobroljubov, Tolsztoj, Gogol, Szolovjov, Dosztojevszkij, Tyutsev és sokan mások. A Szkovorodához hasonló Pecserin, aki költő, vallási gondolkodó, a Moszkvai Egyetem professzora, az írországi katolikus redemptorista rend szerzetese és az egyik legelső disszidens volt, akit megfosztottak az orosz állampolgárságától, Lermontov *Korunk hőse* című regényében Pecserinnak lett a prototípusa. Dobroljubov, a gazdag európai tapasztalattal rendelkező pedagógus, irodalomkritikus és publicista, nyíltan elítélte a rabszolgaalázatra, a feltétlen engedelmességre, a személyes szabadság elnyomására és a vak szolgálatkészésre nevelő államrendszert, amely megöli a „belső embert”. Tolsztoj, a nagy regényíró hetvenhárom éves korában az egész kulturális világ nagy meglepetésére – mert már elszokott az efféle jelenségektől –, váratlanul elhagyta otthonát, hogy a nép közé vonuljon. Gogol, a satirikus író és folklorista, az igazi ihlet és lelki megnyugvás végtelen keresésében sietve otthagyta a hóval borított Szentpétervárt, és a napos Rómába indult. Szolovjov, a filozófus, teológus és költő, anyai ágon Szkovoroda távoli rokona meghirdeti **Szófia-tanát, a keresztény eszmét** mint egyetemes lelket, amely az örök asszonyiságot képviseli a világról szóló elgondolásában. Dosztojevszkij, akinek halálos

⁵ Vándorlás (or.).

ítéletét hosszú évekig tartó kényszermunkára és katonai szolgálatra váltották, a lelki szépség értelmezésében Kanttal egy nézetet vallóként lép föl, aki éppúgy, mint Szkovoroda, **a belső erkölcsről** értekezett. Tyutcsev, a természet énekese és az orosz szimbolisták előfutára, organikusan egyesíti a 19. századi költészetet Szkovoroda – Csizsevszkij konklúziója szerint: a „legérdekesebb szláv preromantikus” – kései barokk stílusával. A nyugati filozófiai gondolkodástól eltérően, amely századokon át előtérbe helyezte a „külsőt”, **Szkovoroda mesteri módon éleszti újra a „belső” prioritását, ráépíti a „szív tanát”** azokra az ősi szimbólumokra és emblémákra, amelyeket a *Symbola et Emblemata Selecta*ból kölcsönöz. Eredeti **szláv interiorizmusa** győzelmet arat a racionalisztikus nyugat exteriorizmusán, és ezzel kikövezi az utat az orosz szimbolizmus, az új keleti világnézet fő elve számára. Ahogyan több mint száz évvel ezelőtt Ern találóan megjegyezte: „Az összevetéseket meg lehetett volna sokszorozni. De bármelyik elfogulatlan olvasó számára már világos kell, hogy legyen Szkovoroda életművének és gondolkodásának teljes jelentősége. Szkovoroda közvetlenül az orosz gondolkodás küszöbe előtt áll. Ő elsőként alkotja a kezdetét annak, ami azután zseniálisan nő, sokszorozódik, és virul. Az őt követők ragyogása és nagysága egy kicsit sem szabad, hogy eltakarja az ő szerény, de heroikus alakját, illetve megfossza dicsőségének és elismerésének legalább egy kis részétől, ami őt illeti meg. Szkovoroda a csiszolatlanság sajátos bájával rendelkezik, a zsenialitást és a kulturális formák naiv és erkölcsileg tiszta visszafogottságát egyesítő varázslatával, és ez az utánozhatatlan báj mindig vele marad.”⁶ Irodalmi és filozófiai munkásságát festőien adja át Kölcssey, a magyar nemzeti himnusz szerzőjének sora: „Tokaj szőlővesszején nektárt csepegtettél...”⁷ Szkovoroda számára Magyarország mindörökké „...az én szeretett Ungáriám...”⁸ maradt, magáról pedig azt vallotta, hogy „...annak a földnek is a fia...”⁹ Életműve mind művészeti, mind tematikai szintje továbbra is alapvető szerepet játszik abban, hogy Magyarország, Oroszország és Ukrajna irodalmait szerves összekapcsolódásukban közelíthessük meg.

Szkovoroda teljes életművének elektronikus kiadásaihoz ma már könnyen hozzáférhet bárki mind a világhálón, mind adathordozókon. Ezek közül kiemelten ajánlható a kétkötetes gyűjtemény (*Grigorij Szkovoroda. Összes műveinek gyűjteménye két kötetben. Kijev: Tudományos Gondolat, 1973*) digitalizált változata, amely tartalmazza a 18. századi orosz és ukrán nyelv archaikus formáit, kitűnő anyagot biztosítva ezzel e sajátos költő, író és filozófus nyelvi stílusának lingvisztikai elemzéséhez. Szkovoroda szókinése bővelkedik görög, latin,

⁶ Эрн В., Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. Москва, 1912, 116–117.

⁷ Kölcssey F., Válogatott művei. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975, 68.

⁸ Сковорода Г., Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973, т.1, 279.

⁹ Ugyanott. 125.

héber, lengyel, magyar, angol, német, francia, olasz és török eredetű szavakban, és e lexikális gazdagság, változatosság a modern orosz és ukrán nyelv etimológiájának tanulmányozásához praktikus szempontokat kínál.

V. Bibliográfia

1. Сковорода Г., *Повне зібрання творів: У 2-х т.* Київ: Наукова думка, 1973.
2. Чижевський Д., *Філософія Г.С.Сковороди*. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1934.
3. Рачинский А., *Русские комиссары в Токае в XVIII столетии*. Журнал «Русский вестник», 1875.
4. Кальве Г., Вернет И., *Сковорода, украинский философ*. Журнал «Украинский вестник», 1817, ч. 6, апрель.
5. Tardy L., *A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története (1733–1798)*. Rákóczi Múzeum Baráti Köre. Sárospatak, 1963.
6. Эрн В., *Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение*. Москва, 1912.
7. Махновець Л., *Григорій Сковорода. Біографія*. Київ: Наукова думка, 1972.
8. Kölcsey F., *Válogatott művei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

VI. A témával kapcsolatos publikációk

1. *В любезной моей Унгарии...* Вестник. Российский культурный центр. Венгерская ассоциация преподавателей русского языка и литературы. Будапештский университет им. Лоранда Этвеша. Современный русский язык: функционирование и проблемы преподавания. № 24. Будапешт, 2010, 146–152.
2. *Григорій Митрофанович Верба: біобібліографічний нарис* (11 персональних статей о Сковороде на русском, венгерском и английском языках). Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2010, 180–236.
3. *Венгерское наследие литературно-философского творчества Григория Саввича Сковороды (1722–1794)*. Вестник. Российский культурный центр. Венгерская ассоциация преподавателей русского языка и литературы.

- Будапештский университет им. Лоранда Этвеша. Современный русский язык: функционирование и проблемы преподавания. № 25. Будапешт, 2011, 151–155.
4. *Comenius első keleti követője: Grigorij Szkovoroda*. Zempléni Múzsza folyóirat XI. évfolyam 1. Szám. Tavasz. Sárospatak, 2011, 38–41.
 5. *Comenius keleti hatása*. Bibliotheca Comeniana XV. Comenius és a Múzsák. Sárospatak, 2011, 77–84.
 6. *Grigorij Szkovoroda és Comenius Ámos János pedagógiai és irodalmi kapcsolatai*. Bibliotheca Comeniana XVI. Comenius és Európa. Sárospatak, 2012, 81–90.
 7. *Fjodr Sztjepánovics Visnyevszkij orosz tábornok, a Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka és utódai Tokajban*. Széphalom 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2012, 379–382.
 8. *Тема вина в литературно-философском наследии Г.С.Сковороды*. Вестник. Российский культурный центр. Венгерская ассоциация преподавателей русского языка и литературы. Будапештский университет им. Лоранда Этвеша. Современный русский язык: функционирование и проблемы преподавания. № 26. Будапешт, 2012, 175–182.
 9. *В любезной моей Унгарии...* University of Toronto. Academic Electronic Journal in Slavic Studies (TSQ 45): <http://www.utoronto.ca/tsq/27/vozdvizhensky27.shtml>
 10. *Сковороды как первый отечественный последователь педагогического учения Яноса Амоса Коменского*. University of Toronto. Academic Electronic Journal in Slavic Studies (TSQ 45): <http://www.utoronto.ca/tsq/29/vozdvizhensky29.shtml>
 11. *Густав (Густав Адольф) Густавович Гесс де Кальве – первый венгерский биограф Г.С.Сковороды (1784-1838)*. University of Toronto. Academic Electronic Journal in Slavic Studies (TSQ 45): <http://www.utoronto.ca/tsq/31/vozdvizhensky31.shtml>
 12. *Токайские вина в России*. Журнал «Энотека», № 86. Москва, 2012, 54–57.
 13. *Венгерское наследие литературно-философского творчества Григория Саввича Сковороды (1722–1794)*. Материалы V Международной научно-практической конференции, 2010. Филиал РГГУ в г. Домодедово Московской области. Москва: Интеграция, 2012, 15–21.
 14. *Венгерский период в биографии Григория Саввича Сковороды*. Материалы VI Международной научно-практической конференции, 2011. Филиал РГГУ в г. Домодедово Московской области. Москва: Интеграция, 2012, 41–64.

15. *К 290-летию Григория Саввича Сковороды.* Інформаційний бюлетень Черкаської торгово-промислової палати. Черкаси, 2012, 30.
16. *Grigorij Szkovoroda és Comenius Ámos János filozófiai és pedagógiai kapcsolatai.* Bibliotheca Comeniana XVII. Comenius és a Jövő. Sárospatak, 2013, 55–62.